

დავით მალაზონია
თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური
უნივერსიტეტი

თბილისის სამკლასიო მუზეუმი – ისტორიული
კალევის უმნიშვნელოვანები კარა

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში საისტორიო მუზეუმების განვითარებას არაერთი არსებითი მნიშვნელობის მიზეზი აძრკოლებდა. ხელისშემსლელ გარემოებად იქცა შესაბამისი სამუცნიერო-კვლევითი დაწესებულების არარსებობა. “ისტორიის კვლევასა და ძიებას მუყაითი, დამჯდარი და გამუდმებული მშვიდი კაბინეტური შრომა უნდა, ასეთი შრომისათვის კი ჩვენი ცხოვრება როდი მოწყობილი. – წერდა ი. ფანცხავა, – ამისათვის არც შეძლება, არც გარემოება და არც ნივთიერი მდგომარეობა ხელს არ გვიწყობს, ჩვენ გვმართებს მხოლოდ იმ იმედით ვისულდებულოთ, იმიტომ ვიშრომოთ და ვიჯაფოთ, რომ პირუთვნელი ისტორიის შემდგენელს ნიადაგი დავუმზადოთ: ჩამოთვლილ გარემოებათა მიუხედავათ, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში გაწეული სამუშაოები ბევრად სერიოზული ხასიათისა იყო, ვინგმ მომავალ მკვლევართათვის მხოლოდ საუძღვების შემზადება.

ისტორიული მეცნიერების შემდგომი განვითარება დღის წესრიგში კვლევითი პროცესის კონსოლიდაციის მოთხოვნას აყენებდა. ამ თვალსაზრისით დირსახსოვარი მოვლენა იყო თბილისში საეკლესიო მუზეუმის დაარსება. ამ საშვილიშვილო საქმის თაოსანი მთელი მოწინავე საზოგადოება იყო, ხოლო უშეადო ხელმძღვანელი – დ. ბაქრაძე. მუზეუმის თანამშრომლების (მოგვიანებით თ. ქორდანიას, მ. ჯანაშვილისა და კ. ცინცაძის ხელმძღვანელობით) რუდუნებამ მრავალი ძირფასი ისტორიული განძი გადაარჩინა, რომლებიც მკლევარ-ისტორიკოსთა ხელში ფასდაუდებელ წაროვებს წარმოადგენენ.

საეკლესიო მუზეუმის გახსნას გულწრფელი მიუსალმა ქართველი საზოგადოება: თუ ამ მუზეუმის გამგებელთა საკმარისი გულმოდგინება გამოიჩინეს, – წერდა

ი. ჭავჭავაძე, – არ გავა ოთხი – ხუთი წელიწადი, რომ ეს ცხლად დაწყებული საქმე არ გაძლიერდეს და ისეთი რამ არ შეიქმნას, რომ სხვისი უურადდება მიზიდოს როგორც ნივთთა და ნაწერთა სიმრავლით, ეგრეც ღირსებითა და გამოსადეგობითა” (2, 38).

ასეთივე იმედიანი განწყობილების გამომხატველია ს. მესხის (1, 230), პ. კარბელაშვილის (3, 240) და სხვათა გამოხმაურებები. მათი რწმენით მუზეუმი მნიშვნელოვან სამცნიერო-კვლევით დაწესებულებად უნდა ჩამოყალიბებულიყო.

თბილისის საეკლესიო – არქეოლოგიური განყოფილებისადმი წარდგენილ წესდებაში დ. ბაქრაძე სასურველი მოცულობით საზღვრავდა გასაწევ სამუშაოთა მასშტაბებს (5, 18-20). სწორედ ამ წესდების დებულებები დაედო საფუძვლად საეკლესიო მუზეუმის ოფიციალურ პროგრამას (1889 წ.), რომელიც სრულიად მოიცავდა ისტორიულ სიძეველეთა შეკრების ამოცანებს: „ა) ძეელი ხელნაწერები, ძველად დაბჭებილი წიგნები და ბუჯრები ანუ აქტები მონასტრებისა, ბ) საეკლესიო ავეჯეულობა და სხვა, გ) ყველა საეკლესიო ნაშტები, რომელნიც აღმოიპოვებიან საქართველოს საეგზარქოსოს მონასტერ-ეკლესიათა ნანგრევებში“ და ა.შ. (5, 363-370).

როგორც ვხედავთ, პროგრამა საკმაოდ ვრცელია. ამ კეთილშობილური განხრახვის აღსრულება აუცილებელად საჭიროებდა ქართველი საზოგადოების ქმედით მხარდაჭერას. ქართულ პერიოდულ გამოცემებში ხშირად ვაწყდებით კიდეც ასეთი თანადგომის გამომხატველ განცხადებებს.

სამუზეუმო ექსპონატთა რაოდენობის გაზრდა (თავდაპირველად საცავებში ინახებოდა სულ 29 ხელნაწერი წიგნი, 8 დასახელების არქეოლოგიური ნივთი, 7 ერთეული საეკლესიო ავეჯი (5, 26)–) ხელმძღვანელობისაგან ინტენსიურ საძიებო სამუშაოებს მოითხოვდა. ნაყოფიერი აღმოჩნდა დ. ბაქრაძის მოგზაურობა მცხეთისა და მარტვილის (მოიძია ასამდე მანუსკრიპტი) ტაძრებში (5, 14-15). მევლი ქართული ხელნაწერი წიგნები აღმოჩნდა ყარსის ოლქის მონასტრებში (17 ერთეული) (5, 38). იქაურ ეკლესიათა წი-

ნამდოლს ლაგეინოვის დიდაბალი საექლეგით – არქეოლოგიური მასალები ეგულება თურქეთის ტერიტორიაზე მდებარე ტაძრებში, რომელთა დათვალიერებისათვის სპეციალური ხებართვა იყო საჭირო (5, 39). არაერთი საექლეგით ნივთი გადასცა მუზეუმს თვით საეგზარქოსომ, მნიშვნელოვანი თანადგომა აღმოუჩინეს მას კერძო პირებმაც.

შემკრებლობითი სამუშაოების უფექტურობის ზრდისათვის მუზეუმის ხელმძღვანელობა პერიოდულად აწყობდა რეგიონის სიძღველეთა კომპლექსურ შესწავლას. ამავე მიზანს ემსახურებოდა 1898 წლისათვის (ოქმი 4) ქართლახეთის ეკლესია-მონასტრების შესწავლისათვის შექმნილი სამი კომისია – „ქართლსა და კახეთში არაჩევეულებრივად ბევრია საეკლეგით და არქეოლოგიური ძეგლები, რომელთა დიდი ნაწილი სამუშაოდ იღუპება მეცნიერებისათვის. ხშირად გვევდება იშვიათი საგნები, რომელიც დიდი ხანია არც საეკლეგით ხმარებაში აღარ გამოიყენებიან და თვით აღწერილობებშიც აღარ მოიხსენიებიან. აუცილებელია კომიტეტის წევრთაგან სამი კომისიის შექმნა და თითოეულისათვის დავალების მიცემა, რომ 1898 წლის ზაფხულში შეისწავლონ არქეოლოგიური ნიშნით აქ არსებული ეკლესიები და სხვა სახის ნაგებობანი და მათში თავმოყრილი სიძველები. გადმოიტანონ ისინი თბილისის საეკლეგით ძველთ საცავში შესანახად, ხოლო ის საგნები, რომელთა გადმოტანაც ვერ მოხერხდება, უნდა აღიწეროს“ (5, 149). მუზეუმის თანამშრომელთა ძალისხმევით, აველა ეკლესია-მონასტრებთან მათი ქმედითი კავშირის მეობით, მისი საცავები თანხათან მდიდრდებოდა ძვირფასი ისტორიული მასალებით (1899 წლის სხდომის ოქმი 3) (5, 142).

ისტორიული ნაშთების შეგროვების საქმეს დიდად აბრეოლებდა უცხოელ კოლექციონერებზე მათი მიყიდვის გახშირებული შემთხვევები: მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების განცხადებაში (თბილისის საეკლეგით-არქეოლოგიური განყოფილებისადმი) ასეთი ფაქტების აღსაკვეთად ქმედითი ღონისძიებების გატარების მოთხოვნაა დაფიქსირებული (5, 34) (მრავლის მთქმელია წერილში მოყვანილი გრაფ ა. ბობროვსკის მოგონება, რომ

კავკასიაში მოგზაურობისას არაერთ ვაჭარ-კოლექციონერს შეუთავაზებია მისთვის უნიკალური არქეოლოგიური ექსპონატები).

სამუშაოდ, სამრახ ქმედებებში თვით სამღვდელოების წარმომადგენლებიც იყვნენ გარეულნი: „კავკასიის სამღვდელოების ასეთი დამოკიდებულება ძევლი ფასეულობებისადმი, რომლებიც მხარის მონასტრებისა და ეკლესიების საცავებში ინახება, მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიურ საზოგადოებას აიძულებს უმორჩილესი თხოვნით მიმართოს თქვენს აღმატებულებას (უგზარქოსს-დ.მ.) – მიაქციოთ თქვენი უწმინდესი უურადღება მხარის საეკლეგით განძეულობას და მიიღოთ თქვენი მხრივ შესაძლებელი ზომები მათ შესანახად, აღსაწერად და ცნობაში მოსაყვანად (5, 35).

როგორც ჩანს, ძველ საეკლეგით ნივთთა უცხოელებზე გაყიდვის ფაქტები ბოლო დრომდე ვერ აღმოფხვრილა – ამ პრობლემაზე მუზეუმის ხელმძღვანელობა 1905 წლის სხდომაზედაც ამახვილებდა უურადღებას (5, 336).

შეშეფოთებას იწვევდა ქართული კულტურის ძეგლების საგანგაშო მდგომარეობაც. სარესტავრაციო თანხების უქონლობა მათ არსებობას საფრთხეს უქმნიდა. კეთილშობილური იყო მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების ინიციატივა – საკუთარი სახსრებით ჩაეტარებინა რთული აღდგენითი სამუშაოები – საეკლეგით მუზეუმის მიერ წარმოდგენილი გეგმის მიხედვით (5, 46).

განსაკუთრებული უურადღება ეთმობოდა მუზეუმში დაცულ ექსპონატთა დასისტემებასა და აღწერილობათა შექმნას, რაშიც დიდი წვლილი შეიტანეს დ. ბაქრაძემ, მ. ჯანაშვილმა და თ. უორდანიამ. კატალოგებს ისტორიკოსებმა საჭირო განმარტებანი და ილუსტრაციები დაურთეს (5, 147).

წარმოებული სამუშაოების მოცულობა მუზეუმის თანამშრომელთა რაოდენობის გაზრდას მოითხოვდა, საჭირო გახდა სომხური და ეკროპული კადრის მოზიდვა (5, 44).

საეკლეგით მუზეუმის საქმიანობის უკუთ გასაცნობად საინტერესოა მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების თავმჯდომარის გრაფინია უვაროვას მოხსენებითი ბარათის

(საქართველოს ეგზარქოსისადმი (1895 წ.)) შინაარსი. მასში კრიტიკულადაა შეფასებული ო. ჟორდანიას (თავმჯდომარის) მუშაობის შედეგები: “ხემოთხენებული ძველთხაცავი იმყოფება სრულიად გაპარტახებულ და მოუკლელ მდგომარეობაში”. ძვირფასი ხელნაწერები გაშლიდია მაგიდებზე, ბევრი მათგანი შენობაშიც არ არის, არასაქმარისია კარადების რაოდენობა, ხოლო რაც არის, ისიც წლების მანძილზე შეუმინავია. სიძველეთხაცავში არავინაა, ვინც შეძლებდა ამ განძის შეერებას, წიგნების აღწერილობათა შედგენას, საცავის საქმეების წარმოებასა და განახორციელებდა მათხე მუდმივ ზედამხედველობას” (5, 121).

საეგზარქოსოს გადაწყვეტილებით აღნიშნულ დარღვევათა ადგილზე შესწავლი არქიმანდრიტ ლეონიდეს დაუვალა, რომლის დასკვნებიც ფაქტიურად წამოყენებულ ბრალდებათა უარყოფა (5, 119-120). ასეთივე შინაარსისაა თ. ჟორდანიას მოხსენებითი ბარათი (ეგზარქოს ვლადიმირისადმი). მისი მჩერიცებით ძველი ხელნაწერები, სხვადასხვა სამუზეუმო ექსპონატები საცავებში აუცილებელი წესის დაცვით ინახებოდა, ინტენსიურად ხორციელდებოდა რული კვლევითი და სამძებრო სამუშაოებიც. ამასთან, დაუძლეველ დაბრკოლებად იქცეოდა უკიდურესი ხელმოკლეობა, რაც სამუშაოთა მასშტაბების ზრდას აფერხებდა (5, 116).

საჭირო სახსრების ქრონიკული დეფიციტი სამცნიერო მივლინებების ორგანიზაციას, ისტორიულ ნივთია შეძენას, ხარესხავრაციო სამუშაოების წარმოებასა და ოვით კატალოგების შედგენას ამნელებდა (1896 წ. ოქმი №2). “ამ გარემოების წყალობით, – ვკითხულობთ მორიგი სხდომის ანგარიშში, – განსაკუთრებული მეცნიერული მნიშვნელობის მქონე მრავალი საეკლესიო-არქეოლოგიური ნივთი მიუწვდომელია მეცნიერთათვის” (5, 153). მწვავედ იგრძნობოდა სათავსოების აუცილებელი ფართის ნაკლებობაც, ამიტომაც დაიხვა ახალი შენობის გამოყოფის საკითხი (5, 192). უკიდურესმა ხელმოკლეობამ მუზეუმის ხელმძღვანელობა აიძულა ფასიან მომსახურებაზე გადასულიყო (5, 136).

წინააღმდეგობის მიუხედავად, მაინც ხერხდებოდა სერიოზული კვლევითი სამუშაოების ორგანიზება (მასალები სისტემატურად იბეჭდებოდა უურნალ “საქართველოს საეპიარქოსოს სასულიერო მაცნეში”). უცხოელ მკვლევართა მხრიდანაც განუხერებულ იზრდებოდა სამუზეუმო ექსპონატებისადმი მეცნიერული ინტერესი. საგულისხმოა VIII არქოლოგიური ყრილობის ორგანიზატორთა (მოსკოვი, 1890) მხრიდან საგამოყენოდ ექსპონატთა ნაწილისა და გამოქვეყნებული კატალოგების გაგზავნის თხოვნა (5, 47). ასეთივე ინტერესს ამჟღავნებდნენ მოსკოვისა (6, 57) და კიევის (5, 320). სასულიერო აქადემიების, მოსკოვის აღმოსაფლურ ენათა (ლაზარევსკის) ინსტიტუტის (5, 377), საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების (6, 53) ხელმძღვანელობა და მეცნიერ-თანამშრომადები.

საეკლესიო მუზეუმის დათვალიერებით, მასში დაცული მდიდარი მასალების გაცნობით, უცხოელებს საუკეთესო შთაბეჭდილება ექმნებოდათ ჩვენს მდიდარ კულტურულ მემკვიდრეობაზე. ნიშანდობლივია კიევის სასულიერო აქადემიის რექტორის პლატონოვის სიტყვები: “უძვირფასესი ლიტურგიული და საეკლესიო-ისტორიული ხელნაწერების ასეთი რაოდენობა ჯერ არ უნახავს ქვეყნიერებასა და მეცნიერებას” (5, 233). მუზეუმის ექსპონატთა უშუალო გაცნობის შემდეგ ასეთივე შეფასებებს იძლეოდნენ პროფ. კონდაკოვი და ხხვები.

ამრიგად, XIX საუკუნის მეორე ნახევრისათვის, როდესაც ქართული საისტორიო აზრის განვითარების კვალობაზე სულ უფრო საგრძნობი ხდებოდა შესაბამისი სამცნიერო დაწესებულებების საჭიროება, უდაბოდ დიდი მისია იტვირთა თბილისის საეკლესიო მუზეუმმა, რომელიც ხელმძღვანელობისა და საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილის ძალისხმეული ისტორიულ-კვლევითი საქმიანობის მძლავრ კერად გადაიქცა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. მესხი ს. თხზულებანი. ტ. III, თბ., 1941.
2. "ივერია", 1899.
3. "ივერია", 1900.
4. "ივერია", 1901.
5. სსცხა. ფონდი 1471, საქმე 1.
6. იქვე, 1471, საქმე 2.

DAVID MALAZONIA
Tbilisi State Pedagogical University

**TBILISI CHURCH-MUZEUM AS THE MOST IMPORTANT
INSTITUTION FOR HISTORICAL STUDIES**

Summary

Tbilisi Church-Museum performed very important national and scientific functions with the purpose of consolidating process of scientific research, identifying and analyzing important historical sources. Important acquisitions and scientific activities carried out at the Museum are reflected in the archive documents. Foreign researchers got knowledge about our rich cultural heritage by means of the Museum.